

O'SMIRLARDA AGRESSIV XULQ NAMAYON BO'LISHINING IJTIMOIIY PSIXOLOGIK MEXANIZIMLARI.

Buriyev Jamshid – SamDU 4-kurs talabasi

Annotasiya: *Agressiv xulq oilada o'smirning erkinliklari haddan ziyod chegaralanganda yoki unga haddan ziyod erkinliklar berilganda ham shakllanishi mumkin. Ushbu maqolada agressivlik tushunchasi, agressivlik borasida olib borilgan tadqiqotlar, agressivlikning turlari hamda o'smirlarga xos agressivlik, uning kelib chiqish sabablari ochib berilgan. Shu bilan birga o'smirlarda agressivlikning shakllanishiga shaxs xususiyatlari ta'siri masalalari va oilaning ta'siri yoritib berilgan.*

Аннотация: *Агрессивное поведение может формироваться при слишком ограниченных свободах подростка в семье или когда ему предоставляется слишком много свободы. В данной статье раскрываются понятие агрессивности, проведенные исследования агрессивности, виды агрессивности и агрессивности, характерные для подростков, причины ее возникновения. При этом освещаются вопросы влияния личностных особенностей на формирование агрессивности у подростков и влияние семьи.*

Annotatsion: *Aggressive behavior can be formed when a teenager's freedoms are too limited in the family or when he is given too much freedom. In this article, the concept of aggressiveness, the research conducted on aggressiveness, the types of aggressiveness and aggressiveness specific to teenagers, the reasons for its origin are revealed. At the same time, issues of the influence of personal characteristics on the formation of aggressiveness in adolescents and the influence of the.*

Kalit so'zlar: *Agressiya, Disfunktsional, o'smir, jismoniy agressiya, bilvosita agressiya, verbal agressiya, tarbiya, xulq, ijtimoiy omillar, oila, maktab, Agressiv xulq.*

Key words: *Aggression, Dysfunctional, adolescent, physical aggression, indirect aggression, verbal aggression, upbringing, behavior, social factors, family, school, Aggressive behavior*

Ключевые слова: *Агрессия, Дисфункциональная, Подростковый возраст, Физическая агрессия, Косвенная агрессия, Вербальная агрессия, Воспитание, Поведение, Социальные факторы, Семья, Школа, Агрессивное поведение.*

Agressiya atamasi lotin tilidan olingan bo'lib, «aggređi» – «tajovuz qilmoq» ma'nosini anglatadi. Psixologiyada «agressiya» atamasiga nisbatan turli yondashuvlar mavjud. Ayrim olimlar agressiyaga salbiy yondoshuv qilsalar (X. Delgado, A.A. Bass, L.M. Semenyuk, G. Parens, A. Bandura, R.Uolter, Y.Mojginskiy), ayrimlari agressiyani (L.Bender, D.Richardson, R.Beron) ijobiy baholaydilar [1]

Insoniyat jamiyatida tajovuzkorlik o'ziga xos funktsiyalarga ega. Tajovuz shaxsiy mulk va o'zining maqsadlariga erishish yo'lida zo'ravonlik usullaridan foydalanish, boshqalarga zarar yetkazish istagining paydo bo'lishidir. Birinchidan, u qandaydir mazmunli maqsadga erishish uchun vosita sifatida ishlaydi. Ikkinchidan, tajovuz ko'pincha bloklangan ehtiyojni almashtirish va faoliyatni almashtirish usulidir. Uchinchidan, tajovuz ba'zi odamlar tomonidan o'zini o'zi tasdiqlashga bo'lgan ehtiyojni qondirish usuli va mudofaa harakati sifatida ishlatiladi. Ilmiy adabiyotlarda tajovuz ko'pincha boshqa shaxsga, odamlar guruhiga yoki hayvonga zarar etkazishga qaratilgan har qanday qasddan harakat sifatida tushuniladi. Tajovuz og'zaki va hissiy turlarga ajratiladi: Og'zaki tajovuz - biron kishiga tajovuzkor munosabatda bo'lib og'zaki haqoratlardan foydalanishdir. Hissiy tajovuz - kishi munosabatlarida hissiy begona bo'lib, dushmanlik, yoqtirmaslik, shubhalanish hislatlarini namoyon qiladi. Shuni ta'kidlash kerakki, tajovuzkorlik va agressivlik tushunchalari sinonim emas. Agressivlik tajovuzga tayyorlikda ifodalangan shaxsiy xususiyat sifatida tushuniladi. Tajovuz - bu boshqa ob'ektga zarar etkazadigan muayyan harakatlar; tajovuzkorlik esa boshqasiga nisbatan tajovuzkor harakatlarga tayyorlikda ifodalangan shaxsiy xususiyatdir. Agressivlik ijtimoiy-pertseptiv komponentni ham o'z ichiga oladi, bu holda odamning boshqa birovning xatti-harakatini dushmanlik sifatida qabul qilishga va talqin qilishga tayyorligidan iborat. [2]

Bugungi kunda shiddat bilan o'zgarib borayotgan hayot oldimizga qo'yayotgan bir-biridan murakkab va muhim masalalarni hal qilish haqida o'ylar ekanmiz, uning yechimini aynan ta'lim va tarbiya bilan yoshlarni shakllantirishimiz kerak ekanligiga amin bo'lamiz.

O'smirlardagi agressiya nafaqat pedagoglar va psixologlar, balki butun bir jamiyat uchun birmuncha o'tkir muammolardan biri hisoblanadi. Inson hayotining ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlari, hayotning yuqori ritmi, shaharlarning zichligi, ortib borayotgan axborot vositalari insonlar psixik holatiga o'z ta'sirini ko'rsatmoqda. O'smirlar jinoyatchiligining o'sib borayotgan oqimi va axloqning tajovuzkor shakliga moyil bolalar sonining ortishi bunday xavfli ko'rinishlarni uyg'otuvchi psixologik sharoitni o'rganishni birinchi darajali ahamiyatga ega bo'lgan vazifa sifatida ilgari surdi. Tajovuzning u yoki bu shakllari ko'pchilik o'smirlar uchun xarakterlidir, biroq ma'lumki, muayyan kategoriyadagi bolalarda tajovuzkorlik axloqning turg'un shakli sifatida nafaqat saqlanadi, balki shaxsning turg'un sifatiga transformatsiyalangan rivojlanadi ham, natijada bolaning mahsuldor potentsiali pasayadi, to'laqonli kommunikasiya imkoniyati torayadi, uning shaxsiy rivojlanishi deformatsiyalanadi.

Agressiv o'smir nafaqat atrofdagilarga, balki o'ziga ham bir talay muammolar keltiradi. Tajovuzkorlik shaxsning turg'un shaxsiy chizig'iga aylanmasligi uchun bola axloqining xususiyatlari va hissiy holatini tushunmoq, o'z vaqtida psixokorreksion ishni tashkil eta olmoq darkor. O'smirlarning tajovuzkor axloqini o'z vaqtida aniqlash bola shaxsining rivojlanishidagi noxush variantning oldini olish uchun juda zarur hisoblanadi.

O'smirlik 10-11 yoshlardan 14-15 yoshlargacha bo'lgan davrni tashkil qiladi. O'smirlik bolalikdan kattalikka o'tish davri bo'lib, fiziologik va psixologik jihatdan o'ziga xos xususiyatlari bilan xarakterlanadi. O'smirlik davrida o'smirning "men"i qaytadan shakllanadi [3]

Agressiyaning namoyon bo'lishining ko'plab nazariy asoslari mavjud. Zigmund Freyd fikricha agressiv xulq o'z tabiati bo'yicha g'ayriixtiyoriy va muqarrar. Insonda ikkita birmuncha qudratli instinkt mavjud: jinsiy (libido) va o'limga bo'lgan qiziqish (tanatos). Agar tanatos quvvati sirtga yo'naltirilmasa, bu tezda individning o'zini parchalashiga olib keladi. Shunday qilib, tanatos bilvosita tajovuzning tashqariga chiqishiga va boshqalarga yo'naltirilishiga ko'maklashadi. Hissiyotlarning tashqi ko'rinishi xavfli harakatlarning namoyon bo'lish ehtimolini kamaytirishi mumkin. K.Lorens agressiya barcha jonli mavjudotlar kabi insonda ham mavjud bo'lgan yashash uchun kurashning tug'ma

instinktidan boshlanish nuqtasini oladi. U yashash uchun kurash instinktining manbai bo'lmish agressiv quvvat organizmda to'satdan, doimiy tezlikda, vaqt o'tishi bilan muntazam yig'ilgan cha yuzaga keladi deydi. [4]

Maktabdagi «agressorlar» tengdoshlari va kattalarga nisbatan o'zlarini yuqori tutadilar, ruhiy og'riqqa nisbatan og'riqni his etmaydilar, o'zlarini dominant tutadilar, yuzaga kelgan nizoli vaziyatlarni jismoniy kuch ishlatish orqali hal etadilar. Bu ko'proq o'g'il bolalarda kuzatiladi. «Agressorlar» affekt holatlarida o'z-o'zini yetarli darajada idora eta olmaydilar. O'zlarini tengdoshlariga nisbatan kuchliroq his etib, o'zlaridan kuchsiz bo'lganlarni «qurbon» sifatida tanlaydilar. Tarbiyaviy ishlarni tashkil etishda nafaqat «agressorlar», balki «qurbonlar» ham pedagog va psixologlar e'tiborini talab qiladi. Ya'ni ushbu toifadagi o'smirlar «ijtimoiy autsayder» atamasi bilan nomlanadi. Ushbu o'smirlar passiv va namoyishkorona turlarga ajratiladi. Passiv tipdagi «qurbonlar» bosiq, hadiksirovchi, qo'rqoq bo'ladilar. Odatda, ularda o'z-o'ziga past baho berish, o'zlarini ko'rimsiz, kuchsiz deb baholash kuzatiladi. Ularga nisbatan tajovuz jarayonida yig'laydilar, qochadilar. Maktabda, mahallada o'rtoqlari kam bo'ladi. Ikkinchi guruh namoyishkorona tipdagilar uchun «agressorlar»ga xos bo'lgan xususiyatlar namoyon bo'ladi. Bu o'smirlarda bir vaqtning o'zida agressiya va qo'rqish holatlari namoyon bo'lishi asosida impulsiv, agressiv xulq ko'rinishlari bilan ulardagi qo'rqish va xavotirlanish holatlari birgalikda namoyon bo'lishi, doimiy tarzda kurashga tayyorlik holatlari kuzatiladi. O'zlarining xulqi bilan ular atrofdagilarning noroziligi, agressivligini jalb qiladilar. Agressivlik o'z-o'zidan paydo bo'ladigan holat emas. Ko'p hollarda psixologik muammolarni hal etishda ojizlik holatlari ta'sirida shakllanadi: Charchash. Agar o'smir haddan ziyod charchagan bo'lsa, psixik agressiya psixik resurs imkoniyatlari cheklanganligi oqibatida shakllanadi. O'z-o'zini negativ idrok etish. «Men yomon odamman. Shuning uchun o'zimni shunday tutaman». Tobora yomonlik hissi o'smir uchun chuqur, ma'lum bir hatti-harakatni bajarishga psixofiziologik tayyorlik xolati – ustanovkaga aylanadi. Bu toifadagi o'smirlarda arzimagan, yumshoq tanqid ham psixik og'riqning shakllanishiga olib keladi. Agar o'smir insonlar bilan munosabatlarda salbiy tajribaga ega bo'lsa, u ertaroq himoyalanihga intiladi. Ko'p hollarda uning hayotiy tajribasida shunga o'xshash holatlar uchragan, o'zi uchun

xavfli deb hisoblagan vaziyatdan himoyalanişga harakat qiladi. O'smirda ijtimoiy muhitdagi insonlar bilan yaqin emotsional munosabatlar o'rnatilmaganligi, o'zini himoyasiz qo'rqqoq bo'ladilar. Odatda, ularda o'z-o'ziga past baho berish, o'zlarini ko'rimsiz, kuchsiz deb baholash kuzatiladi. Ularga nisbatan tajovuz jarayonida yig'laydilar, qochadilar.

Xulosa o'rnida shuni ta'kidlaydigan bo'lsak, o'smirni yosh bola sifatida qabul qilsakda, unda kattalarga xos sifatlar shakllanganligini hisobga olib, uning fikrlarini, qarashlarini, hohishlarini, takliflarini e'tiborga olish muhimligini esimizdan chiqarmasligimiz zarur. Xulq-atvor psixologlari odatda tajovuzkor xatti-harakatlar haqida gapirishadi, ya'ni ochiq, tashqi ko'rinishda ifodalangan harakatlar haqida. Bu harakatlar juda faol va har doim ob'ektga (insonga, ba'zi hollarda esa jonsiz narsaga) qandaydir zarar keltiradi. Shunday qilib, tajovuzkor harakatlar har doim zararli, ammo bu zararlilik darajasi tajovuzkorga ham, unga ko'rsatilgan salbiy va ijobiy qarshilikka ham bog'liq boladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Agressiya v podrostkovom vozraste. – Sankt-Peterburg, «Piter», 2007.
2. Baron R., Richardson D. Agressiya. SPb., 1997 yil.
3. Nishonova Z.T., Kamilova N.G', Abdullayeva D.U., Xolinazarova M.X. «Rivojlanish psixologiyasi. Pedagogik psixologiya» -Toshkent: 2017, 241-b
4. 3. Кернберг О.Ф. Агрессия при расстройствах личности и перверсиях. М, 1998- 134-b
5. Toshpo'latova, N. (2022). ЎСМИРЛИК ДАВРИНИНГ ПСИХОЛОГИК ХУСУСИЯТЛАРИНИ ҲИСОБГА ОЛГАН ҲОЛДА ЁНДОШУВНИНГ АҲАМИЯТИ. **Журнал: Педагогика и психологии в современном образовании, 2(3)**